

משרד החינוך והתרבות - המחלקה לתרבות תורנית

ג ל י ו נ ו ת ל ע י ו ן ב פ ר ש ת ה ש ב ו ע
בעריכת נחמה ליבוביץ
שנת העשרים ושש

ס"נ כ' - ל"ה. האתון

בלק (תשכ"ז)

כ"ג ותרם האתון את מלאך ה' בצב בדרך...
כ"ה ותרם האתון את מלאך ה'...
כ"ז ותרם האתון את מלאך ה'...
כ"ח ויפתח ה' את פי האתון

א. רמב"ם מו"נ מאמר ב' פרק מ"ב:
כבר בארנו כי כל מקום, שנזכר בו ראיית מלאך או דבור, שזה אמנם הוא במראה חבוא או בחלום, יבאר בהם או לא יבאר, הכל בשוה... ודע זה וחבינתו מאד ואין הפרש בין שיכתוב תחילה שהוא ראה מלאך או יהיה הנראה סן המאמר תחילה שהוא חשבו איש מבני אדם ואחר כך בסוף הענין התבאר לו שהוא מלאך... (ומביא ענין שלשת האנשים אצל אברהם והאנקות יעקב עם המלאך שכלם במראה חבוא)... וכן ענין בלעם כלו בדרך ודברי האתון הכל במראה חבוא אחר שהתבאר באחרית הענין דבור המלאך...

ד"ה ותרם האתון את מלאך ה': מלאכי השם - השכלים הנבדלים - לא יראו לחוש ופנינים, כי אינם גוף נתפש במראה, וכאשר יראו לבניאים או לאנשי רוח הקודש כדביאל ישיגו אותם במראות הנפש המסכלת, כאשר תגיע למדרגת חבוא או למדרגת החתיה, אבל שיושגו לעיני הבהמה אי אפשר; על כן תוכל לפרש "ותרא האתון", כי הרגיש בדבר ספחיד אותה סלעבור, והוא המלאך אשר יצא לשטן, כענין (קחלת א' ס"ז) "ולבי דאת הרבה חכמה ודעת" שיאמר על ההשגה, לא על הראות.

וכאשר אירע בה חס, ושם לה הבורא הדבור, אמרה לבלעם (כ"ב ל') "התסכן הסכנת לעשות לך כה?" אבל לא ידעה למה עשתה עתה כן, כי לאונס נעשת בה כך. ולפיכך לא אמרה לו "הנה מלאך השם עומד לבגדי וחרבו שלופה בידו", כי לא עלתה השגחה לדעת זה כלל.

ואמר "ותרא את מלאך ה' וחרבו שלופה בידו", לא שתראה חרב, ואף כי מלאך, אבל ירמוז הכתוב, כי מפני היות המלאך נכון להכות בהן, חרדה חרדה גדולה, נרמזה לה-כאלו באים לשחוט אותה.

ואם נאמר, כי המלאכים הגדלים נדמות אנוש, כאשר הזכרתי בפרשת וירא (בר' י"ח א'), יושגו אף לעיני הבהמות, אם כן איך לא יראנו בלעם?

אבל יתכן שהוסיף בהשגת עיניה מי שהוסיף בה הדבור, וראתה כאדם, ולא הזכיר בה הכתוב "ויגל ה' עיני האתון" כאשר הזכיר באדוניה, כי הענין כולו באתון נס גדול, כבריאה חדשה בנבראים בין השמשות* ואינו נקרא גלוי עינים בלבד.** ומעט חס הזה להראות לבלעם: מי שם פה לאדם. או מי ישום אלם (שמות ד' י"א) להודיעך, כי השם פותח פי הנאלמים, וכל שכן שיאלם ברצונו פי המדברים, גם ישום בפיהם דברים, לדבר כרצונו, כי הכל בידו. ...

* עיין בפרקי אבות פרק ה' משנה וי"ו.

** השוה רמב"ן בר' י"ח ב': ואין חרואים מלאכים והמדברים עמם מכלל חבואים... אבל היא מראה תקרא "גלוי עינים", כמו (במ' כ"ב ל"א) "ויגל ה' את עיני בלעם וירא את מלאך ה'".

- אא (1) הסבר את המלים המסומנות בקו בדברי הרמב"ם, מה חשיבותם?
- אא (2) השוה את חלוקת הדעות בין הרמב"ם לרמב"ן בענין בוא שלשת האנשים על אברהם (רמב"ן בר' י"ח ב' ד"ה והנה שלשה אנשים) לחלוקי הדעות במקומם.
- אא (3) שני פירושים נותן הרמב"ן לראית האתון את המלאך. מה המשותף לשני פירושי ומה ההבדל ביניהם?
- אא (4) מה הסיבה לדעת הרמב"ן שלא נאמר באתון "ויגל ה' את עיני..." כפי שכתוב בבלעם (פסוק ל"א)?
- אא (5) הרמב"ן משתמש להסברת טעם... המראה הזאת במ' שמו"ד י"א. מה כוונת הפסוק במקומו כתגובה לדברי משה, ומה מגמת הפסוק כאן בדברי הרמב"ן כתגובה להליכת בלעם?

ב. רלב"ג: ...מבואר שה' ית' לא יחדש מופתים ללא צורך. אמר שלמה (קהלת ג' י"ד) "והאלוקים עשה שיראו מלפניו". ... והנראה בעינינו לפי השרשים האמתיים הנראים מדברי הנביאים ומהעיון, שזה הספור היה ענין שקרה לבלעם במראה הנבואה, כמו הענין בספור בלקיחת הושע את גומר בת דבליים ושאר מה שנמשך בספור ההוא, אשר הוא בהכרח דבר נראה לו במראה הנבואה, לא דבר שקרה.

והנה בדמה לבלעם בחלומו של נבואה שכבר היה לילה כשבאהו דבר ה' ית', במה שאמר לו (פסוק כ') "אם לקרא לך באו האנשים קום לך אתם" ואחר זה נדמה לו בחלומו, שהיה בוקר ושהוא קם וחפש את אתונו והלך עם שרי מואב, כי כן היה הסכמתו אם היה מקיץ, לפי שאין מראין לו לאדם אלא מהרחוקי לבו; ולזה תמצא כי תכונת האדם בחלומו הן מתיחסות לתכונותיו בחקיץ.

והנה סבב ה' ית' שיקרה לו בהליכתו, מה שהורה לו שלא הסכימו מן השמים שילך שם לתכלית אשר הוא פונה אליו, כי היה בדעתו על כל פנים להשגות להדיק לישראל לפי היכולת; ולזה ספר שקרה לו זה המקרה, כי האתון נסתה מן הדרך והלכה בשדה וכאשר הכה בלעם אותה להטותה הדרך נלחצה אל הקיר ולחצה רגל בלעם אל הקיר ושב להכותה, ואחר זה רבצה תחתיו ושם לחכותה, ונדמה לו בחלומו, כאלו פתח ה' ית' את פי האתון ודברה אתו שתי פעמים והוא השיב לה, כדבר איש לאיש אחר. ואחר נראה לו המלאך ונתבאר לו מדברי המלאך בחלומו שנשנית. האתון מן הדרך היתה מפני ראותה מלאך ה'.

והנה אמר (כ"ב ל"ד) "אם רע בעיניך אשובה לי", לפי שהיה דומה לו שכבר החזיק בדרך ובא לו הצווי שנית שילך עם האנשים, אך לא ידבר רק מה שידבר אליו ה' ית'.

וזה כולו היה מהשגחת ה' יתעלה על ישראל, כמו שזכרנו, כי זה היה הראוי שיסיף אימה על בלעם מעבור את פי ה' בהשתדלותו לגרם בזק לישראל. והנה מה שאמר אחר זה (פ' ל"ה) "וילך בלעם עם שרי בלק, הוא ענין שהיה בחקיץ, ולזה הוצרך להגיד זה (= להגיד את המלים "וילך בלעם..."), כי הראשון (= פ' כ"א "וילך עם שרי מואב") היה במראה הנבואה. ולולי זה הפירוש, לא היה צריך לומר שנית "וילך עם שרי מואב".

ר' יוסף אבן כספי: טירת כספי: אבל בענין האתון איני צריך לדבר כלל, כי די במה שקדם בזה הסורה (מורה נבוכים מאמר ב' פרק מ"ב, כי היה כל זה במראה הנבואה ולא דברה האתון כלל). אמנם אגיד מה שקרה לי עליו זה מעט מן השנים והוא, כי שאלני אחד - ממחפשי מומים בזולתם ולא ירגישו בנמצא אתם - אם אאמין שדברה האתון, ואני עניתיו מבלי חבטה אל מראתו ואמרתי: חי ה', אני מאמין בכל מה שכתוב בתורה ולמה לא אאמין בפסוק "והאמר האתון" ובפסוק "וידבר חמור".

ר' יוסף אבן כספי: אדני כספי: ויתיצב מלאך ה': היה זה בתנומה, כי התנומנו בלעם ברכבו, כמנהג רבים מבני אדם, כל שכן שהשכים בבקר. וחכה לבו אותו על מחלכו... עד כי נשקע יסון או מטמננס בזה הענין והגיע לו כל הדמיון הנזכר.

(1) במה מסכים הרלב"ג עם הרמב"ם ובמה הוא חולק עליו?

(2) לשם מה פותח הרלב"ג בפ' מקהלת ג'?

(3) בסוף דבריו מביא הרלב"ג חזוק לתפישתו מלשון הפסוקים, שאם לא נפרש כדעתו יהיה קשי גדול בפסוקים. מהי ראיתו, מהו הקשי המתישב לפי דעתו ע"י פירושו?

(4xx) איך אפשר לישב קושיה זו אם לא בקבל את דעת הרלב"ג? כדי לענות לשאלה זו הורה השואה מדויקת את דברי ה' פ' כ' עם דברי המלאך פ' ל"ח!

(5) מה בין פרוש הרלב"ג לפירוש אבן כספי?

(6) לאיזה פ' בתורה יתכון אבן כספי באמרו "ויאמר חמור" ומה כוננו כאן?

ג. כ"ב ויתיצב מלאך ה' בדרך לשטן לו.

רש"י ד"ה לשטן לו: מלאך של רחמים היה והיה רוצה למנעו מלחטוא שלא יחטא ויאבד.

בן אמוזג: אם למקרא ד"ה הנה אנכי יצאתי לשטן: זה אחד המקומות המעידים כי בימי משה רבנו ע"ה כבר נודעה אצל אבותינו מציאות מלאך רע או שטן, ולא שנחליט שהמלאך הנראה לבלעם הוא השטן רק באמר שמליצה כזו עד, שהשטן כבר היה ידוע אזלם, וחדד למ"ד של "לשטן", כמו (זכריה:) "והיה ה' למלך", (שמות ו') "והייתי להם לאלוקים וחסה יהיו לי לעם" חנה "מלך" ו"אלוקים" ו"עם" מצויים הם, וכשירצה לומר שישוב אחד (להיות) מלך או עם יאמר, שהיה "למלך" או "לעם", כן לא יאמר: "יצאתי לשטן" אם לא שהיה במלאכים שם "שטן" ידוע ונמצא.

1. מה קשה לרש"י בפסוקנו?

2. האם מסכים בן אמוזג לפרוש רש"י או חולק עליו?

3. מהי חולשת טענתו של בן אמוזג, ומה אפשר לסעון נגדה?